

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

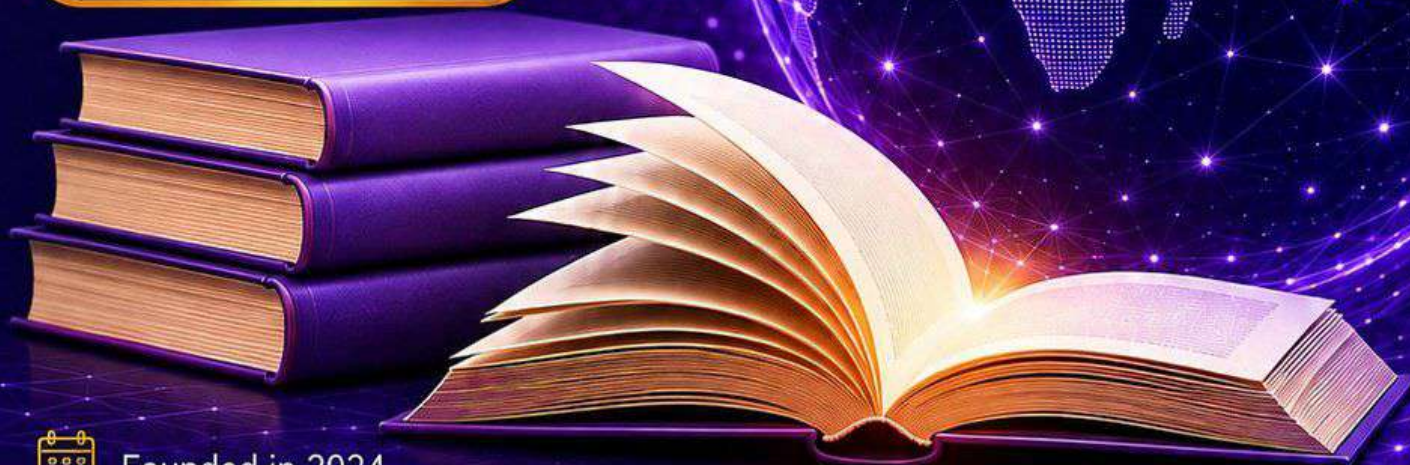
IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING KOGNITIV-PRAGMATIK ASOSLARI

Shukurov Uktam Baxodirovich

Samarqand davlat chet tillar instituti, dotsent.

e-mail: uktam.shukurov92@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6701-7136>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada ingliz tili o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishning kognitiv-pragmatik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqot kognitiv tilshunoslik, pragmatika va ta'lim psixologiyasining nazariy asoslariga tayanib, metakognitiv xabardorlik va pragmatik kompetensiyaning birgalikda tanqidiy fikrlashni qanday shakllantirishini tahlil qiladi. Dalillarga asoslangan uchta pedagogik usul — Suqrotcha so'rov, refleksiv kundalik yuritish va pragmatik xabardorlik treningi — o'qituvchilarni tayyorlashning yaxlit yondashuvlari sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, kognitiv-pragmatik yondashuv, pragmatik kompetensiya, metakognitivlik, ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash.

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Шукуров Уктам Баходирович

Самаркандский государственный институт иностранных языков, доцент.

Аннотация.

В статье исследуются когнитивно-прагматические основы развития критического мышления у учителей английского языка. Исследование опирается на теоретические положения когнитивной лингвистики, прагматики и психологии образования и анализирует, каким образом метакогнитивная осознанность и прагматическая компетенция во взаимосвязи способствуют формированию критического мышления. Три научно обоснованных педагогических метода — сократический опрос, ведение рефлексивного дневника и тренинг прагматической осознанности — рассматриваются как компоненты целостного подхода к подготовке учителей.

Ключевые слова: критическое мышление, когнитивно-прагматический подход, прагматическая компетенция, метакогнитивность, подготовка учителей английского языка.

COGNITIVE-PRAGMATIC FOUNDATIONS FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Shukurov Uktam Baxodirovich

Samarkand State Institute of Foreign Languages, Associate Professor.

Abstract.

This article examines the cognitive-pragmatic foundations for developing critical thinking among English language teachers. Drawing on the theoretical foundations of cognitive linguistics, pragmatics, and educational psychology, the study analyzes how metacognitive awareness and pragmatic competence jointly contribute to the development of critical thinking. Three evidence-based pedagogical methods — Socratic questioning, reflective journaling, and pragmatic awareness training — are considered as components of an integrated approach to teacher education.

Keywords: critical thinking, cognitive-pragmatic approach, pragmatic competence, metacognition, English language teacher education.

Kirish. Ingliz tilini o'rgatish hech qachon faqat grammatika qoidalari yoki lug'at ro'yxatlaridan iborat emas — bu, aslida, fikrlash jarayonidir. Biroq, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari qanday tayyorlanayotganiga e'tibor qaratganimizda, ko'pincha lingvistik bilimlar va metodologiyaga katta e'tibor qaratiladi, samarali o'qitishning asosi bo'lgan chuqurroq kognitiv jarayonlarga esa kamroq e'tibor qaratiladi. Bu jarayonlardan eng muhimlaridan biri tanqidiy fikrlashdir: taxminlarni shubha ostiga olish, dalillarni taroziga solish va kamdan-kam hollarda to'g'ridan-to'g'ri bo'ladigan vaziyatlarda asosli xulosalar chiqarish qobiliyati. Tanqidiy fikrlashni til o'qituvchilari ta'limi kontekstida ayniqsa qiziqarli qiladigan narsa uning ikki tomonlama rol o'ynashidir. Bir tomondan, bu mantiqiy mulohaza yuritish va metakognitiv xabardorlikka asoslangan kognitiv ko'nikmadir. Boshqa tomondan, u chuqur pragmatikdir. Til o'qituvchilari bo'shliqda fikrlamaydilar; ular til orqali fikrlaydilar, o'quvchilar nimani nazarda tutayotganini talqin qiladilar, sinfdagi o'zaro aloqalarni boshqaradilar va qanday javob berish haqida lahzada qaror qabul qiladilar. Bu ikki jihat alohida muammolar emas. Ular o'qituvchining kundalik ishida bir-biri bilan chambarchas bog'langan.

Shunga qaramay, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari bu bog'liqlikni anglab yetishga shoshilmadi. Tanqidiy fikrlash ko'pincha o'qish, bahslashish yoki insho yozish orqali rivojlanadigan akademik ko'nikma sifatida qaraladi, pragmatik kompetensiya esa alohida, odatda kommunikativ metodologiya bo'limida ko'rib chiqiladi. Natijada, amalda yagona bo'lgan narsani parchalab tashlaydigan o'qitish modeli paydo bo'ladi: bir vaqtning o'zida, bir lahza, bir xil tilda fikrlaydigan va muloqot qiladigan o'qituvchi. Bu parchalanish muhim. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari nafaqat protsessual kompetensiyani, balki tahlil qilish, mulohaza yuritish va moslashish qobiliyatini talab qiladigan sinflarga duch kelishadi — ko'pincha bosim ostida va bir vaqtning o'zida ularning predmeti va kasbiy muhiti bo'lgan tilda. Agar biz tanqidiy fikrlashning aynan shu kognitiv va kommunikativ kontekstda qanday rivojlanishini tushunmasak, bu harakatlar nima uchun muhimligini tushunmasdan turib, to'g'ri harakatlarni bajara oladigan o'qituvchilarni tayyorlash xavfi ostida qolamiz. Shunday qilib, savol shunchaki ingliz tili o'qituvchilari tanqidiy fikrlashni rivojlantiradimi yoki yo'qmi, balki bu rivojlanishda bilish va pragmatik tildan foydalanish o'rtasidagi o'zaro ta'sir qanday va aniq qanday rol o'ynashidir. Ushbu maqola aynan shu masalani o'rganishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari o'nlab yillar davomida turli sohalarda muhokama qilingan bo'lsa-da, ta'lim sohasidagi tadqiqotlarda asta-sekin amaliy konsensus paydo bo'ldi. Amerika Falsafa Assotsiatsiyasi homiyligidagi muhim tadqiqotda 46 nafar mutaxassis tanqidiy fikrlashning 6 ta asosiy ko'nikmasini aniqladi: talqin qilish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'z-o'zini boshqarish [1; 14–15-b.]. Pol va Elder bu doirani kengaytirib, tanqidiy fikrlashni o'z tafakkurini takomillashtirish maqsadida tahlil qilish va baholash san'ati sifatida ta'riflab, aniqlik, aniqlik va dolzarblik kabi intellektual me'yorlar bilan bir qatorda maqsad, taxminlar va xulosalar kabi elementlarga alohida e'tibor qaratdilar [2; 4–5-b.].

Kognitiv-rivojlanish nuqtai nazaridan, Flavellning metakognitiv ishlari o'z-o'zini nazorat qilish tanqidiy fikrlashga nisbatan chetda emasligini, balki uning markazida ekanligini aniqladi. Metakognitiv o'z ichiga bilish haqidagi bilimlarni — qanday o'rganishimiz haqida bilganlarimizni — va bilishni tartibga solishni — o'rganish strategiyalarimizni qanday nazorat qilishimiz va o'zgartirishimizni qamrab oladi [3; 906–907-b.]. O'z mulohazalarining sifati haqida fikr yurita olmaydigan o'qituvchi o'quvchilarni xuddi shu jarayonga yo'naltira olmaydi.

Ushbu rivojlanishning ijtimoiy-madaniy jihati ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar ta'limiga qo'llanilganda, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy ta'limini hisobga olish uchun kengaytirildi, bunda kundalik yozish, tengdoshlar bilan hamkorlik qilish, mentorlik va amaliy tadqiqotlar kabi vositalar pedagogik o'sish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [4; 237–238-b.]. Bu tizim bizga o'qituvchilar uchun tanqidiy fikrlash alohida rivojlanmasligini, balki kasbiy muloqot va o'zaro ta'sir orqali yuzaga kelishini eslatadi.

Pragmatik jihatdan, Kasper va Rouzning ikkinchi tilda pragmatik rivojlanish bo'yicha asosiy kitobi o'quvchilarning pragmatikani qanday o'zlashtirishini o'rganib, turli xil o'quv sharoitlarida pragmatik va grammatik kompetensiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni qamrab oladi [5; 1–2-b.]. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchun bu bevosita ahamiyatga ega: ularning kasbiy muhiti — bu ular hali ham pragmatik murakkabliklarini boshdan kechirayotgan tildir. Bo'lajak EFL o'qituvchilari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar kognitiv moslashuvchanlik, o'z-o'zini boshqarish samaradorligi va tanqidiy fikrlash qobiliyati o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik borligini aniqladi, bu esa o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari yuqori darajadagi fikrlashni rivojlantirish uchun maqsadli vazifalarni ishlab chiqishi mumkinligini ko'rsatadi [6; 16–17-b.].

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha empirik ishlar ushbu manzarani mustahkamlaydi. Uch nafar bo'lajak ingliz tili o'qituvchisining amaliyot davomida o'tkazgan amaliy tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari guruh uchrashuvlari va ustoz-shogirdlar bilan o'zaro munosabatlar orqali shakllangan, kasbiy o'ziga xoslik va tahliliy qobiliyat esa dala sharoitida birgalikda rivojlangan [7; 2–3-b.]. Bu xulosa sof kognitiv hisoblar kam ta'kidlaydigan narsaga ishora qiladi: o'qituvchi uchun tanqidiy fikrlash ijtimoiy va kasbiy muhitda muloqot qilish va javob berishdan ajralmasdir — bu aynan ushbu maqolada o'rganmoqchi bo'lgan kesishma.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda asosiy tadqiqot usuli sifatida tizimli adabiyot tahliliga tayanuvchi sifat-tavsifiy yondashuv qo'llanilgan. Yangi empirik ma'lumotlarni yaratish o'rniga, tadqiqot kognitiv tilshunoslik, pragmatik nazariya va til o'qituvchilari ta'limi bo'yicha tadqiqotlardan olingan mavjud nazariy asoslar va empirik xulosalarni umumlashtiradi, bu esa ingliz tili o'qituvchilari o'rtasida tanqidiy fikrlashning rivojlanishi haqida izchil ma'lumot beradi. Manbalar nazariy jihatdan dolzarbli, ilmiy ta'sirchanligi va tadqiqotda ko'rib chiqilayotgan kognitiv-pragmatik kesishuvga bevosita mosligi asosida tanlab olindi. Tahliliy jarayon ko'rib chiqilgan adabiyotlarda takrorlanadigan mavzularni aniqlash, kognitiv va pragmatik qarashlar o'rtasidagi o'xshashlik va ziddiyat nuqtalarini o'rganish hamda ularning o'qituvchilarni tayyorlash amaliyoti uchun oqibatlarini aniqlashni o'z ichiga oldi. Bu yondashuv amaliy tilshunoslik tadqiqotlarida o'rnatilgan an'analarga mos keladi, bu yerda konseptual sintez qonuniy va samarali tadqiqot usuli bo'lib xizmat qiladi, ayniqsa maqsad o'quv dasturini ishlab chiqish va pedagogik qarorlar qabul qilishda asos bo'la oladigan nazariy asosni ishlab chiqish bo'lganda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Suqrot savollari kognitiv-pragmatik vosita sifatida

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun adabiyotlarda eng ko'p qo'llab-quvvatlanadigan usullardan biri Suqrot savollari hisoblanadi. Qadimgi intizomli muloqot falsafasiga asoslangan Suqrotning savol berish usuli faol o'rganishni rag'batlantirish va tanqidiy fikrlashni tarbiyalashda, xususan, passiv axborot almashinuvi emas, balki reflektiv almashinuv orqali keng qo'llanilmoqda. Til o'qituvchilari ta'limida bu usulni ayniqsa qimmatli qiladigan narsa shundaki, u bir vaqtning o'zida kognitiv va pragmatik darajalarda ishlaydi: u bo'lajak

o'qituvchidan nafaqat g'oyalarni baholashni, balki real vaqt rejimida til orqali ma'noni muhokama qilishni ham talab qiladi.

Amaliyotda bu usulni o'qituvchilar malakasini oshirish seminarlarida o'zaro munozara mashg'ulotlari orqali amalga oshirish mumkin, bunda bir talaba Suqrot savolchisi rolini o'ynaydi, qolganlari esa bayon etilgan mulohazalar sifatiga qarab o'z pozitsiyalarini himoya qilishlari, qayta ko'rib chiqishlari yoki ulardan voz kechishlari talab etiladi. Ingliz tili fakulteti talabalari bilan Suqrot savollari yondashuvi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarida statistik jihatdan sezilarli yaxshilanishlarni aniqladi, bunda metod uch bosqichda qo'llaniladi: tayyorgarlik — bunda o'qituvchi talabalarning oldingi bilimlarini tahlil qiladi va tegishli materiallarni tanlaydi; operatsiya — ichki va tashqi davra munozaralarini o'z ichiga oladi; refleksiya — bunda ishtirokchilar muloqot davomida namoyish etilgan fikrlash sifatini baholaydilar. O'qituvchilarni tayyorlashdan oldin tayyorgarlik bosqichi darsni rejalashtirishni aks ettiradi, amaliyot bosqichi sinfdagi nutqni boshqarishni simulyatsiya qiladi, refleksiya bosqichi esa til o'qituvchisining uchta asosiy kompetensiyasidan biri — metakognitiv xabardorlikni rivojlantiradi.

Ushbu usulning pragmatik o'lchami bo'lajak o'qituvchilar nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri, balki kontekstual jihatdan sozlangan savollarni shakllantirishlari kerak bo'lganda namoyon bo'ladi: qachon undash, qanday qayta shakllantirish va ma'lum bir suhbatdosh uchun aniqlikning qanday darajasi mos kelishini bilish. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, ingliz tili o'qituvchilari "to'g'ri savollar berishni" o'rganishlari kerak va til darslariga yuqori darajadagi savollarni kiritish o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini mustahkamlashda samarali yondashuv hisoblanadi — agar o'qituvchilarning o'zlari shunchaki esga tushirishni keltirib chiqaradigan savollar bilan haqiqiy kognitiv faollikni qo'zg'atadigan savollar o'rtasidagi farqni anglashga o'rgatilgan bo'lsalar.

Metakognitiv amaliyot sifatida refleksiv kundalik yuritish

Kuchli empirik qo'llab-quvvatlashga ega bo'lgan ikkinchi usul — bu refleksiv kundalik yuritishdir. Tashqi muloqot orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradigan Suqrot savollaridan farqli o'laroq, kundalik yuritish ichki yo'nalishda ishlaydi — bu bo'lajak o'qituvchini o'z taxminlari, qarorlari va javoblarini yozma ravishda ko'rib chiqishga undaydi. EFL o'qituvchilarini ishga qabul qilishdan oldingi ta'limning empirik natijalari shuni ko'rsatadiki, tizimli refleksiv kundalik yozish tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini oshiradi, o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi va umumiy kasbiy rivojlanishni yaxshilaydi, biroq vaqt cheklovlari va sinf xonasini boshqarish bilan bog'liq muammolar ham doimiy qiyinchiliklar sifatida namoyon bo'ladi.

Refleksiv kundalikda kognitiv-pragmatik bog'liqlik nozik, ammo muhimdir. Bo'lajak o'qituvchi sinfdagi almashinuv haqida yozganda — nima uchun ma'lum bir tushuntirish muvaffaqiyatsizlikka uchradi, nima uchun o'quvchining savoli uni hayratda qoldirdi, qiyin vaziyatga qanday munosabat bildirishni tanladi — u retrospektiv pragmatik tahlilning bir shaklini amalga oshiradi. U kommunikativ hodisalarni qayta tiklaydi va nima noto'g'ri yoki to'g'ri bo'lganini tushunish uchun xulosaviy mulohazalarni qo'llaydi. Amaliyot—teskari aloqa—jurnal modelidan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilar bilan o'tkazilgan o'n ikki haftalik mikroo'qitish aralashuvi tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, refleksiv fikr-mulohazalar va vaziyatlarga asoslangan o'qitish strategiyalarining kombinatsiyasi tanqidiy fikrlashda sezilarli yutuqlarga olib keldi. Hamkorlikda o'rganish ham samarali yondashuv sifatida namoyon bo'ldi, chunki u ishtirokchilardan bir vaqtning o'zida ham o'qituvchi, ham o'quvchi nuqtai nazarini simulyatsiya qilishni talab qildi.

O'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida kundalik yuritish ushbu tadqiqotning kognitiv-pragmatik tuzilishini aks ettiruvchi uchta prompt turi atrofida tuzilishi mumkin. Birinchi tur — tavsifiy so'rovlar — ma'lum bir o'quv paytida nima sodir bo'lganini so'raydi. Ikkinchi tur — tahliliy so'rovlar — nima uchun bu sodir bo'lgani va qanday taxminlar ish bergani haqida so'raydi. Uchinchi tur — baholovchi so'rovlar — nimani va qanday qilib boshqacha qilish kerakligini so'raydi. Bu jarayon o'qituvchini quyi darajadagi tavsifdan yuqori darajadagi tanqidiy mushohadaga o'tkazadi va buni til vositasida amalga oshiradi, murakkab kasbiy tajribalar uchun aniq so'zlarni topishni talab qiladi. O'qituvchilikka nomzodlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma ma'lumotlari ushbu vositaning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi: refleksiv kundalik yozish tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish uchun doimiy ravishda yuqori baholarga sazovor bo'ladi, nomzodlar esa bu kasbiy o'sishning muhim tarkibiy qismi sifatida o'z-o'zini tahlil qilishni rag'batlantirishini ta'kidlaydilar.

Diskurs tahlili orqali pragmatik xabardorlikni shakllantirish

Uchinchi usul pragmatik o'lchamni to'g'ridan-to'g'ri hal qiladi. Bo'lajak o'qituvchilar tilning so'zma-so'z ma'nosidan tashqari qanday ishlashi — nutq harakatlari, xushmuomalalik strategiyalari va kontekstual belgilar sinfdagi muloqotni qanday shakllantirishi haqida aniq ko'rsatmalarga muhtoj. Pragmatik kompetensiya til foydalanuvchilariga nutqiy harakatlarni bajarish, xushmuomalalikni boshqarish, bilvosita ma'nolarni talqin qilish va nutqni samarali boshqarish imkonini beradi — bu qobiliyatlar EFL sinflarida ko'pincha strukturaviy aniqlikka haddan tashqari e'tibor qaratish va haqiqiy muloqot imkoniyatlarining yetishmasligi sababli yetarli darajada rivojlanmagan.

Bu turdagi treninglar o'qituvchilarni tayyorlashdan oldin o'tkazilganda, maqsad nafaqat bo'lajak o'qituvchilarni ma'ruzachi sifatida pragmatik jihatdan malakali qilish, balki ularni sinfdagi o'zaro ta'sirning kuzatuvchisi va tahlilchisi sifatida pragmatik jihatdan xabardor qilishdir. O'quvchining ikkilanishi grammatik bilimsizlikdan emas, balki pragmatik noaniqlikdan dalolat berishini sezgan o'qituvchi bunga boshqacha munosabatda bo'ladi. Pragmatik ta'lim natijalarini o'lchash bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotning miqdoriy natijalari nutqiy akt kompetensiyasining barcha darajalarida — lokutsion, illokutiv va perlokutsion darajalarda — statistik jihatdan sezilarli yaxshilanishlarni ko'rsatdi, sifat ko'rsatkichlari esa kommunikativ ishonch va sinfdagi moslashuvchanlik darajasidagi yutuqlarni ta'kidladi; biroq ishtirokchilar hali ham nazariy bilimlarni o'z-o'zidan nutqqa o'tkazishda qiynalishdi, bu esa kengaytirilgan, kontekstli ta'lim zarurligini ko'rsatdi.

Amaliy jihatdan, bu usul videotasvirga asoslangan diskurs tahlili topshiriqlari orqali amalga oshirilishi mumkin, bunda bo'lajak o'qituvchilar sinfdagi yozib olingan o'zaro ta'sirlarni tahlil qiladilar va ma'no qanday kelishib olinayotganini, tushunmovchiliklar qayerda paydo bo'lishini va pragmatik jihatdan mahoratli suhbatdoshlar ularni qanday tuzatayotganini aniqlaydilar. EFL o'qituvchilari o'rtasida ikkinchi til pragmatikasi haqida xabardorlikni oshirish uchun mo'ljallangan seminar asosidagi o'qitish shuni ko'rsatdiki, maqsadli kasbiy rivojlanish o'qituvchilarning munosabati va bilimlarini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin, hatto pragmatika o'z til o'qitish dasturlarida tarixan mavjud bo'lmagan bo'lsa ham.

Integratsiyalashgan munozara: bilish va pragmatikaning tutashgan joyi

Yuqorida muhokama qilingan uchta usul — Suqrot so'rovi, refleksiv kundalik yuritish va pragmatik xabardorlik treningi — birgalikda olganda shunchaki parallel usullar emas. Ular bir xil asosiy jarayonning turli jihatlarini ko'rib chiqadi: ehtiyotkorlik bilan fikrlaydigan va ehtiyotkorlik bilan muloqot qiladigan hamda bu ikki faoliyat kasbiy amaliyotda ajralmas ekanligini anglaydigan bo'lajak o'qituvchini rivojlantirish.

Nazariy adabiyotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, tanqidiy fikrlash kommunikativ vazifalarga ataylab kiritilgan integratsiyalashgan ta'lim kognitiv va kommunikativ kompetensiyalarda sezilarli yutuqlarga olib kelishi mumkin, bunda tanqidiy fikrlash o'quvchilarning dalillarni shakllantirish, asoslash va moslashtirish qobiliyatini oshiradi, kommunikativ kompetensiya esa bu dalillarni turli kontekstlarda samarali ifodalash uchun zarur bo'lgan pragmatik resurslarni ta'minlaydi. Bu natija o'qituvchilar ta'limi uchun muhim ahamiyatga ega, chunki u kognitiv va pragmatik mashg'ulotlarni ketma-ketlikda o'tkazish shart emasligini ko'rsatadi — biri ikkinchisidan oldin kelishi shart emas, balki ular o'quv dasturi davomida birgalikda olib borilishi mumkin va kerak.

Demak, adabiyotdan kelib chiqadigan manzara o'zaro bir-birini mustahkamlash manzarasidir. Suqrot muloqoti orqali taxminlarni shubha ostiga olishga o'rgatilgan bo'lajak o'qituvchilar til tafakkurni qanday shakllantirishiga e'tiborliroq bo'ladilar. Davomli refleksiv yozish bilan shug'ullanadiganlar o'zlarining kommunikativ tanlovlarini tekshirish odatini rivojlantiradilar. Pragmatik nutqni o'rganuvchilar esa sinfdagi o'zaro ta'sirni bilim uzatishning shaffof vositasi sifatida emas, balki ham tahliliy, ham lingvistik mahoratni talab qiladigan murakkab kommunikativ jarayon sifatida ko'radilar. Aynan shu kognitiv chuqurlik va pragmatik sezgirlikning uyg'unlashuvi ushbu tadqiqotda ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlashning asosiy tamoyili sifatida ko'rib chiqilishi kerakligi ta'kidlanmoqda.

XULOSA

Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishning kognitiv-pragmatik asoslari ko'rib chiqilgan bo'lib, bu ikki jihat — bo'lajak o'qituvchilarning fikrlash tarzi va muloqot qilish tarzi — kasbiy tayyorgarlik kontekstida mazmunli tarzda ajratib bo'lmazligi ta'kidlangan. Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, til o'qituvchilari ta'limida tanqidiy fikrlash alohida rivojlantiriladigan va keyin sinfga o'tkaziladigan umumiy akademik ko'nikma emas. Bu, aksincha, kommunikativ amaliyot, mulohazali faoliyat va puxta o'ylangan tahliliy ish orqali shakllanadigan qobiliyatdir — ularning barchasi bir vaqtning o'zida ham kognitiv, ham pragmatik xususiyatga ega. Adabiyotlardan ushbu ikki tomonlama o'lchovni hal qilishda ayniqsa samarali bo'lgan uchta pedagogik usul aniqlandi. Suqrot savollari bo'lajak o'qituvchining taxminlarni tekshirish va asosli muloqotni davom ettirish qobiliyatini rivojlantiradi — bu nafaqat mantiqiy qat'iyatni, balki har lahzada pragmatik mulohazani ham talab qiladi. Refleksiv kundalik yuritish o'qituvchining o'z kommunikativ tajribasini tanqidiy tahlil obyektiga aylantiradi, yozma ravishda o'z-o'zini tizimli tekshirish orqali metakognitiv ongni shakllantiradi. Pragmatik xabardorlik mashg'ulotlari, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarni sinfdagi nutqni tahliliy o'qishga — so'zma-so'z aytilganidan tashqari nima aytilayotganini anglashga va shunga mos ravishda javob berishga o'rgatadi.

Bu uch yondashuvni birlashtiruvchi umumiy mantiq mavjud: tanqidiy fikrlaydigan til o'qituvchisi bo'lish bir vaqtning o'zida ikkita vazifani bajarishni o'rganishni anglatadi — ehtiyotkor fikrlovchi va sezgir muloqotchi. Bu rollarni alohida ko'rib chiqadigan, bir kursda tanqidiy fikrlashga, boshqasida esa kommunikativ kompetensiyaga e'tibor qaratadigan o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida mavhum tahlil qobiliyatiga ega bo'lgan, ammo haqiqiy sinfdagi o'zaro ta'sirning murakkabligiga yetarlicha tayyor bo'lmagan bitiruvchilarni yetishtirish xavfi mavjud. Ushbu tadqiqotning o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun oqibatlar oddiy. O'qituvchilarni ishga tayyorlash dasturlari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni mustaqil mazmun sifatida emas, balki kommunikativ va pragmatik vazifalarga integratsiya qilishi kerak. Baholash amaliyoti ushbu integratsiyani aks ettirishi, nafaqat o'qituvchilikka nomzodlarning fikrlash haqida nima bilishini, balki bu fikrlash ularning tildan foydalanishida qanday namoyon bo'lishini — ular beradigan savollar, fikr-mulohazalar va mulohazalarini ham baholashi lozim. O'qituvchi-pedagoglarning o'zlari ham o'quvchilarda tarbiyalashlari kerak bo'lgan kognitiv-pragmatik xabardorlik turini modelashtiruvchi kasbiy rivojlanishdan foyda ko'radilar.

Kelajakdagi tadqiqotlar kognitiv-pragmatik tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining o'qituvchilarni tayyorlashning turli bosqichlarida, ya'ni dastlabki kurs ishlaridan tortib amaliy mashg'ulotlargacha bo'lgan bosqichlarda qanday rivojlanishini va muayyan o'quv loyihalari boshqalarga qaraganda uzoq muddatli yutuqlarga olib kelishini o'rganishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchilarni amaliyotning birinchi yillarida kuzatib boradigan uzoq muddatli tadqiqotlar ayniqsa qimmatli bo'ladi, chunki ular bu kompetensiyalarning haqiqiy institutsional muhit bosimlariga bardosh berish darajasini ochib beradi. Turli milliy sharoitlarda — jumladan, ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlashni isloh qilish faol siyosat ustuvorligiga aylangan O'zbekistonda — bo'lajak o'qituvchilar ta'limini taqqoslovchi madaniyatlararo tadqiqotlar ham bu yerda ishlab chiqilgan nazariy asosga muhim empirik chuqurlik qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Facione P. A. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report)*. – Millbrae, CA: California Academic Press, 1990. – 80 p. – ISBN 978-1-891557-00-2. – URL:

<https://books.google.com/books?id=B7WKAAAACAAJ>

2. Paul R., Elder L. *Critical Thinking: Learn the Tools the Best Thinkers Use*. Concise ed. – Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall, 2006. – 342 p. – ISBN 978-0-13-170347-6. – URL: <https://search.worldcat.org/title/60650831>
3. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // *American Psychologist*. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911. – DOI: 10.1037/0003-066X.34.10.906. – URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ217109>
4. Shabani K., Khatib M., Ebadi S. Vygotsky's Zone of Proximal Development: Instructional Implications and Teachers' Professional Development // *English Language Teaching*. – 2010. – Vol. 3, No. 4. – P. 237–248. – DOI: 10.5539/elt.v3n4p237. – URL: <https://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/view/37034/0>
5. Kasper G., Rose K. R. *Pragmatic Development in a Second Language*. – Malden, MA: Blackwell Publishing, 2002. – x + 352 p. – ISBN 978-0-631-23430-2. – URL: <https://www.wiley-vch.de/en/areas-interest/humanities-social-sciences/linguistics-12lg/second-language-acquisition-12lg6/pragmatic-development-in-a-second-language-978-0-631-23430-2>
6. Orakçı Ş., Khalili T. The Impact of Cognitive Flexibility on Prospective EFL Teachers' Critical Thinking Disposition: The Mediating Role of Self-Efficacy // *Cognitive Processing*. – 2025. – Vol. 26. – P. 59–73. – DOI: 10.1007/s10339-024-01227-8. – URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10339-024-01227-8>
7. Lu D., Xie Y.-N. The Development of EFL Pre-Service Teachers' Critical Thinking in Teaching Practicum: A Case Study // *Professional Development in Education*. – 2025. – Vol. 51, No. 8. – P. 1728–1743. – DOI: 10.1080/19415257.2024.2364322. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19415257.2024.2364322>